

De lange golf kort en klein

Prof. Oud heeft na de staten- en raadsverkiezingen zijn aanhang verblijd met een langgerekte pleister op de pijnlijke wonde, door te stellen dat de VVD deze keer weliswaar de korte golf tegen had, maar nog in lengte van dagen in de gelegenheid zal zijn de electorale vruchten te plukken van de lange golf, die zij ontegenzeggelijk mee heeft.

De VVD had zich slechts ontdaan van de ontevredenen die haar door de toevallige omstandigheden van 1958-'59 in de schoot waren geworpen en was daardoor weer zich zelf geworden: nl. een partij voor de tevredenen, de 'happy few'. De lange golf, voortgedreven door de welvaartswind, zou onvermijdelijk de 'few' doen aanwassen tot de 'many'. Een niet te stuiten ontwikkeling.

De lange golf, wetenschappelijk verpakt

Dit voortborduurzel op het thema van de socialistische zelfmoord (niet te verwarren met de Eisenhower-doctrine), dat enkele jaren geleden één der hoofdmomenten van het politiek-conformistisch denken was, treft men nu ook in een wetenschappelijke verpakking aan in een onlangs verschenen boekwerk, dat de titel 'Les Nouveaux Comportements Politiques de la Classe Ouvrière' voert.¹ Het is een woordelijk verslag van een colloquium, dat in februari 1960 onder auspiciën van het Studiecentrum voor Politieke Betrekkingen van de Universiteit van Dijon werd gehouden. Academici, journalisten, politici en vakbondsleiders bespraken hier de politieke gevolgen van de technologische, economische en sociologische veranderingen die bezig zijn zich te voltrekken in de levensomstandigheden van de arbeidersbevolking.

Het verslag bevat een aaneenschakeling van briljante formuleringen, spontane veronderstellingen, provisorische generalisaties, ingekapseld in verdekt opgestelde slagen om de arm en uitmondend in een verwijzing naar het hypothetisch karakter van de ge-

¹ 'Les nouveaux comportements politiques de la classe ouvrière' publié sous la direction de Léo Hamon (Presses Universitaires de France, 1962).

maakte opmerkingen. Inmiddels is er een schat aan onbewezen beweringen aangedragen, die nog vele jaren zullen worden aangehaald, ook al zijn ze 'slechts' bedoeld als grondmateriaal voor verdere bestudering en verdieping.

Middelmatig geluk

De bijeenkomst stond in het teken van de toenemende verburgerlijking van de arbeidersbevolking in West-Europa. De arbeider kan, zo meende men, zich in het algemeen steeds meer verheugen in een 'bonheur moyen'. Zijn levensniveau is zowel kwantitatief als kwalitatief ingrijpend gewijzigd. Kwantitatief, omdat zijn koopkracht belangrijk is toegenomen. Kwalitatief, omdat hij zijn inkomen op een geheel andere wijze besteedt dan voorheen. Mede onder invloed van de reclame verschuift hij de prioriteiten in zijn consumptieve bestedingen: voedsel en kleding worden verdrongen door duurzame consumptie-artikelen. Dank zij krediet -en betalingsregelingen komen deze meer en meer binnen zijn bereik.

Deze verschuiving heeft vérstrekkende gevolgen voor zijn gehele levensstijl. Het bezit van die duurzame consumptie-artikelen legt hem een levensgedrag op dat steeds minder afwijkt van dat der andere klassen. De klassentegenstellingen vervagen. Zijn de verschillen in de arbeidsomstandigheden van de verschillende klassen nog groot, in de vrije tijd worden zij goeddeels opgeheven. De vrije tijd krijgt bovendien een steeds zwaarder accent in het totale levenspatroon. Daar komt bij, dat ook het gezinsleven in het leven der arbeiders een belangrijker plaats inneemt. De vrouw, beter ontwikkeld door radio en TV, krijgt een grotere invloed op haar man. Daar zij in het algemeen conservatiever en minder klassebewust is dan haar echtgenoot, wordt zij een factor van betekenis in het verburgerlijgingsproces.

De vervaging der klassentegenstellingen wordt voorts in de hand gewerkt door wijzigingen in het woonmilieu. In de moderne, sociaal-gemêleerde woonwijken zullen de sociale afstanden afnemen.

Ten slotte wordt ook uitvoerig stilgestaan bij de wijzigingen die zich voltrekken in de arbeidsomstandigheden. De toenemende automatie werkt de integratie van de arbeiders in de onderneming sterk in de hand. Zij werken niet langer geïsoleerd, aan de lopende band, maar vormen een team. Het accent verschuift van het handwerk naar het technisch inzicht. De moderne arbeider is een bedrijfsgebonden specialist met een groot verantwoordelijk-

heidsgevoel en een levendige belangstelling voor de onderneming.

Aldus zeer in het kort een aantal factoren die volgens de samensprekers van Dijon bijdragen tot de toenemende verburgerlijking van de arbeidersbevolking.²

De politieke gevolgen van de 'verburgerlijking'

Deze opsomming latend voor wat zij is, zou ik thans nader in willen gaan op de vraag, wat hiervan nu de politieke gevolgen zijn. Te Dijon is het Mattei Dogan, befaamd deskundige inzake het electoraal gedrag van de arbeidersklasse, die deze vraag voor zijn rekening neemt. Hij gaat daarbij uit, zoals in de meeste van zijn publikaties, van de veronderstelling dat het veel interessanter is om na te gaan waarom vele arbeiders niet op arbeiderspartijen stemmen, dan om te weten waarom de meesten er wel op stemmen. In alle Westeuropese landen zijn immers grote groepen arbeiders te onderkennen, die hun stem op zgn. burgerlijke partijen uitbrengen en alles wijst erop, aldus Dogan, dat deze groepen in omvang toenemen. In korte tijd hadden de meeste Westeuropese socialistische partijen gevoelige verkiezingsnederlagen moeten incasseren en moeten berusten in een bescheiden oppositierol. De machtige Franse communistische partij, die zich in de Vierde Republiek constant op ruim 20 pct. had weten te handhaven, zag zich bij de eerste verkiezing van de Vijfde Republiek beroofd van bijna een derde van haar aanhang (1956: 20,5 pct, 1958: 14,3 pct. van de *ingeschreven* kiezers). Alle aanleiding dus voor de heer Dogan (en vele anderen) om een rechtstreeks verband te leggen tussen de structurele wijzigingen in de omstandigheden van de arbeidersbevolking en genoemde nederlagen en te veronderstellen, dat de sociaal-economische verburgerlijking welhaast automatisch een politieke verburgerlijking tot gevolg moet hebben.

Zo simplistisch gaat Dogan echter niet te werk. Hij ziet misschien wel in, dat het met de stijging van de levensstandaard van de Franse arbeiders nog zo'n vaart niet loopt. Hij baseert tenminste zijn verklaring van de politieke verburgerlijking van de Franse arbeiders niet op hun sociaal-economische vooruitgang, maar veel-

² Deze constatering treft men ook aan in Ferdynand Zweigs: 'The worker in an affluent society' (Heinemann, 1961), waarin o.a. wordt gewezen op de volgende veranderingen in het levenspatroon van de Engelse arbeider: 'a considerable rise in security-mindedness'; 'a steep rise in acquisitive instincts'; 'his family-mindedness and home-centredness'; 'his feminization'; 'his moving away from his mates'; 'his personalization'; enz.

eer op hun zgn. 'auto-identification'. Het blijkt namelijk uit tal van onderzoeken, dat vele arbeiders de neiging hebben zich zelf te hoog te klasseren, wanneer zij moeten antwoorden op de vraag tot welke klasse of welstandsgroep zij zich zelf rekenen. Dogan concludeert hieruit, dat niet de objectieve maatschappelijke positie bepalend is voor het kiesgedrag, maar de subjectieve maatschappelijke positie. Die arbeiders die zich niet tot de arbeidersklasse rekenen, zullen eerder geneigd zijn op een burgerlijke partij te stemmen dan de meer klassebewuste arbeiders.

Kort samengevat komt zijn redenering dus ongeveer hierop neer: de verbetering van de sociaal-economische positie van de arbeidersbevolking heeft een nog veel belangrijker toeneming van de sociale zelfoverschatting tot gevolg, die weer ten grondslag ligt aan de plotselinge terugval van de Franse communistische partij bij de verkiezingen van 1958.

De eerste verkiezingen van de Vijfde Republiek

Het feit dat deze geleidelijke ontwikkeling zich zo plotseling manifesteert in 1958 wordt door Dogan nergens verklaard. Toch zou zulks alleszins hebben kunnen bijdragen tot de overtuigingskracht van zijn argumentatie, te meer daar hij deze vooral baseert op statistische gegevens uit resp. '47, '50, '51 en '56, juist de jaren dat de communistische partij zich zo goed wist te handhaven. Onwillekeurig rijst dus de vraag of die overloop van arbeiders op grote schaal van de PCF naar de UNR in 1958 nu in hoofdzaak aan 'verburgerlijking' moet worden toegeschreven.

Om de betekenis van de verkiezingen van november '58 te kunnen beoordelen, grijpt men natuurlijk allereerst naar de voor Nederland zo benijdenswaardige verzameling van verkiezingsanalyses 'Le Référendum de septembre et les Elections de novembre 1958', bijeengebracht door de Association de Science Politique (1960).

Wij lezen daarin o.a. onder de titel 'Changement de Régime et Changement de Personnel': '... het meest karakteristieke van de verkiezingen van 1958 is zonder twijfel dat een groot aantal kiezers niet zozeer heeft gestemd op een partij, noch op een bepaalde kandidaat. Zij hebben zich in de eerste plaats uitgesproken voor of tegen de Gaulle, voor of tegen het program dat men hem toeschreef. ...'³ en voorts '... in het politiek klimaat ontstaan door de gebeurtenissen van mei 1958, is de Gaulle voor de meeste burgers een charismatische figuur geworden.'³

³ 'Le référendum de septembre et les élections de novembre 1958'; blz. 275 *ibid.*, blz. 276.

Een weinig verrassend citaat. Wel verrassend is het feit, dat deze bijdrage op naam staat van niemand minder dan Mattei Dogan, die nog ter illustratie de woorden van de toenmalige fractievoorzitter van de UNR, Terrenoire, aanhaalt: 'Gelukkig is de Gaulle er, de kiezers hebben ons niet gekozen om ons, maar om hem⁴. . .' Toegegeven, het analyseren van verkiezingsuitslagen is geen eenvoudige opgave, en de verkiezingsuitslag van 1958 werd beïnvloed door tal van factoren, maar het gaat toch niet aan om in het ene geschrift als fundamentele karakteristiek de aanwezigheid van de Gaulle aan te voeren, om dan elders de politieke verburgerlijking der arbeiders als belangrijkste verklaring van hun overloop naar de UNR te hanteren.

Het lijkt mij aannemelijker om te concluderen, dat de omstandigheden door de eclips van de Vierde Republiek, de staatsgreep van de Gaulle, de nog dreigende burgeroorlog, de belofte van de Gaulle vrede in Algerië te brengen (een zeer gevoelig punt juist voor die kiezers die al jaren hadden opengestaan voor de communistische propaganda) van zo'n bijzondere aard waren, dat deze verkiezingen nauwelijks als bewijsvoering kunnen dienen voor Dogans lange-golftheorieën. (Overigens, bij de raadsverkiezingen in maart '59 stemden vele overlopers weer op de PCF. Zo liep het percentage van de PCF in de dertien grote steden boven de 120.000 van 19,5 pct. in november '58 op tot 27,7 pct. in maart 1959.)

Het Tingsten-effect

Maar laten wij voornoemd artikel als ongelezen beschouwen en Dogan nog een eindweegs volgen in zijn analyse. Hij constateert namelijk dat de verliezen van de communistische partij weliswaar overal in Frankrijk in alle hevigheid zijn aangekomen, maar dat de verliezen in de geïndustrialiseerde gebieden toch groter waren dan in de achtergebleven, rurale departementen.⁵ Dogan leidt daaruit af, dat de boerenaanhang (en meer in het algemeen: de niet-arbeidersaanhang) van de PCF trouwer bleek te zijn dan de arbeidersaanhang.

Hij trekt deze lijn vervolgens door tot de arbeiderswijken en constateert, dat het vooral de arbeiders in de arbeiderswijken zijn die,

⁴ Blz. 276.

⁵ Enkele van deze rurale departementen, o.a. die ten noorden en noordwesten van het Massif Central behoren tot de sterkste communistische bolwerken.

veel meer dan arbeiders in bourgeoiswijken, de PCF in 1958 hebben losgelaten.

Hij gaat hiermee lijnrecht in tegen de bestaande opvattingen, hetgeen uiteraard zijn goed recht is. In het eerder genoemde boek over de verkiezingen van '58 waaraan ook Dogan meewerkte, lezen wij nog in een bijdrage van François Goguel, een der grondleggers van de electorale sociologie in Frankrijk:

'... De communistische partij schijnt zich inderdaad over het algemeen beter gehandhaafd te hebben in haar sterke dan in haar zwakke gebieden...' ⁶ en voorts: '... men is geneigd te concluderen dat het communistische kiezerskorps meer stabiel is naarmate zijn omgeving de communistische partij beter gezind is: dat geldt voor gebieden waar zijn invloed groot is en vooral daar waar die sociale categorieën de overhand hebben, die het meest door de communistische partij zijn geëncadreerd...' ⁷

Dit stemt overeen met de bevindingen van Joseph Klatzman tijdens zijn bestudering van de verkiezingsresultaten van 1956 in Parijs en omgeving. Hij toont aan, dat het percentage van de arbeiders in uitgesproken arbeiderswijken dat op de PCF stemt, hoger is dan het percentage van de arbeiders in 'bourgeoiswijken'. ⁸ (Dit verschijnsel staat bekend als het 'Tingsten-effect', of het 'halo-effect').

Dogan bestrijdt deze analyse van Klatzman. Hij wijst erop, dat Klatzman uitgaat van de totale beroepsbevolking, zowel mannen als vrouwen; de vrouwen zonder beroep neemt hij dus als aparte categorie.

Dogan echter baseert zijn studie op de mannelijke beroepsbevolking. De vrouw zonder beroep is een vertroebelende factor in een analyse die berust op een indeling naar beroep. Het is naar zijn mening beter om deze categorie als het ware op te delen over de andere categorieën, door de analyse slechts te baseren op de mannelijke beroepsbevolking.

Maar in dat geval is het percentage arbeiders in de totale beroepsbevolking beduidend hoger dan bij Klatzman, zodat deze het percentage arbeiders dat PCF stemt, overschat en het arbeidersaandeel in het PCF-kiezerskorps onderschat.

In arbeiderswijken is deze overschatting, resp. onderschatting

⁶ Blz. 315.

⁷ Blz. 321.

⁸ Joseph Klatzman: 'Comportement électoral et classe sociale. Etude de vote communiste et du vote socialiste à Paris et dans la Seine', in 'Les élections du 2 janvier 1956'.

uiteraard groter dan in bourgeoiswijken, zodat het geconstateerde Tingsten-effect goeddeels wordt geneutraliseerd en soms zelfs in zijn tegendeel verkeert. Te meer daar de arbeidersvrouwen minder geneigd zijn om op de PCF te stemmen dan hun echtgenoten, aldus Dogan.

Omkering van het uitgangspunt

Op de conclusie is wel een en ander aan te merken. Zo is het een vreemde werkwijze om eerst te stellen, dat men de vrouwen zonder beroep niet als aparte categorie kan hanteren, om dan, nadat zij bij de andere categorieën zijn opgeteld, hen toch weer als aparte groep te behandelen, door het verschil in uitkomst (vergeleken met Klutzman) juist aan hen toe te schrijven. Voorts is het de vraag of het juist is, om het afwijkend kiesgedrag van de arbeidersvrouw in dit verband zo te accentueren. Het staat vast, dat in Frankrijk de vrouw over de gehele linie conservatiever stemt dan de man. Echter, er zijn in Frankrijk maar liefst 3 miljoen alleenstaande vrouwen, waarvan 2½ miljoen weduwen. Het conservatief stemmen van de vrouw wordt in belangrijke mate door deze groep bepaald. Wanneer men dan met alle geweld wil blijven stellen, dat vele van deze weduwen toch qua afkomst tot de arbeidersklasse behoren, dan staat daar tegenover dat naar alle waarschijnlijkheid eerder hun grotere ontvankelijkheid voor religieuze invloeden dan hun neiging tot verburgerlijking debet is aan hun 'afwijkend' kiesgedrag.

'... Vooral in het arbeidersmilieu veroorzaken godsdienstige beweegredenen een verschil tussen het vrouwelijk en het mannelijk kiezersgedrag, want het is immers een bekend feit dat vrouwen meer gehecht zijn aan christelijke tradities...' zo verklaart Dogan weer in een andere publikatie.⁹

Dogans kwantitatieve bewijsvoering blijkt dus wederom niet waterdicht. Hij laat het daar dan ook niet bij en voert ook enkele kwalitatieve argumenten aan.

Zo wijst hij erop, dat juist in de geïndustrialiseerde gebieden met grote ondernemingen het levenspeil het snelst stijgt. Dat juist onder arbeiders in grote ondernemingen het klassebewustzijn het best ontwikkeld is, zoals hij zelf in een ander geschrift¹⁰ beweert,

⁹ Mattei Dogan: 'Le comportement politique des ouvriers en France', preadvies voor het vijfde wereldcongres van de International Political Science Association te Parijs (1961), blz. 11.

¹⁰ Mattei Dogan: 'Le vote ouvrier en Europe occidentale' in 'Revue Française de Sociologie', januari-maart 1960, blz. 34.

vergeet hij in dit verband te vermelden. Maar pikanter is zijn opmerking, dat het eigenlijk nogal voor de hand ligt dat de arbeider in een bourgeoiswijk linkser stemt dan in een arbeiderswijk:

‘... De arbeider die in een heterogene omgeving woont, heeft ongetwijfeld meer gelegenheid om de sociale afstand die hem scheidt van zijn burgerlijke buurman, te meten; de rechtstreekse, dagelijkse relaties met personen die in betere omstandigheden verkeren, kunnen zeer hevige frustratie- en vervreemdingsgevoelens teweegbrengen...’¹¹

Hier draait Dogan het uitgangspunt van de sociaal-economische verburgerlijking integraal om. Werd eerst geconstateerd dat tal van factoren ertoe leiden, dat in het dagelijkse leven de levensstijlen der verschillende klassen naar elkaar toegroeien en de sociale afstanden minder worden, hier stelt Dogan dat juist deze sociale vermenging ertoe leidt, dat de arbeiders zich steeds meer bewust worden van de toch nog resterende verschillen, de resterende ongelijkheden en afstanden. Zij beseffen, dat hun ‘bonheur moyen’ nog maar ‘moyen’ is. Maar hoe men, wanneer men dat inziet, nog kan volhouden, dat de ‘vent d’histoire’ waait ten gunste van de burgerlijke partijen, blijft één der raadselen die het denkwerk van Dogan omhullen.

Twee interpretaties mogelijk

Ongewild drukt hij hier de voetsporen van diegenen die menen, dat de toenemende welvaart de arbeidersbevolking ontvankelijker maakt voor sociaal-radicalisme.

Door hun verburgerlijking, hun bourgeois-oriëntatie, de reclame die dit tracht uit te buiten, hun hang naar tal van materiële begerenswaardigheden, enz. stijgt hun aspiratieniveau. En het stijgt sneller dan de reële stijging van hun inkomen. In de woorden van het colloquium: de kwantitatieve wijzigingen in hun levensniveau blijven ten achter bij de kwalitatieve wijzigingen.

Zo stoten zij zich steeds heviger aan de nog bestaande ongelijkheid in de maatschappij en brengen hun stem uit op die partij die de omverwerping van die maatschappelijke orde in het vaandel voert.

‘... Voor zover we dat in Engeland en in gelijksoortige landen kunnen bezien, moet het actieprogram van de arbeidersbeweging zich richten op het aanvaarden en het streven naar matiging van het conflict dat onvermijdelijk is in een maatschappij die functio-

¹¹ ‘Les nouveaux comportements politiques de la classe ouvrière’, blz. 140.

neert dank zij de verzuring van permanent onbevredigde economische behoeften en die, wat haar drijvende kracht betreft, steunt op het verlangen naar een onbereikbare levensstandaard welke de arbeider als consument wordt opgedrongen, opdat hij hard genoeg zal werken om de bestaande in stand te houden of te verbeteren . . . ' ¹²

Niet alleen in Engeland maar ook in Frankrijk zijn wetenschappelijke onderzoekers, niet per ongeluk, zoals Dogan, maar systematisch op een dergelijk verschijnsel gestuit.

Zo b.v. de Amerikaan Cantril in een studie over het communisme in Frankrijk en Italië. ' . . . Naarmate de tijd voortschrijdt bezitten de mensen meer en meer dingen, maar ze zien nog veel duidelijker de dingen die ze zouden kunnen hebben, maar nog niet bezitten. Deze armoede is relatief, het is een psychologische armoede. . . ' ¹³ zo voert hij o.a. aan om de permanentie van de PCF ondanks de stijgende welvaart te verklaren. Het blijkt dus mogelijk te zijn op grond van dezelfde empirische gegevens omtrent de maatschappelijke verburgerlijking van de arbeidersbevolking een totaal verschillend oordeel te geven over de politieke consequenties ervan.

De een verwacht een verschuiving naar rechts, de ander naar links. Voor beide theorieën is evenveel respectievelijk even weinig te zeggen. Wel versterken zij ons vertrouwen in de reële betekenis van het keuze-element in de politiek. Het electoraat laat zijn kiesgedrag nu eenmaal niet aan de hand van enkele sociaal-economische kenmerken voorspellen. Nadat dr. H. Daudt in zijn 'Floating Voters and the Floating Vote' definitief heeft afgerekend met de 'index van politieke predispositie', behoeft dit niemand meer te verrassen.

De politieke partijen in de branding

De lange-golftheorie van prof. Oud is dan ook duidelijk een ongeoorloofde eenduidige interpretatie van de politieke gevolgen van de toenemende welvaart. De recente verschuivingen naar links in diverse Westeuropese landen, Nederland inclusief, zouden alweer in een andere richting kunnen wijzen. Het is dan ook bepaald niet uitgesloten, dat onze Franse samensprekers, wanneer zij vandaag bijeen zouden komen, een even briljante lans zouden breken voor

¹² Henry Smith: 'The economics of socialism reconsidered' (Oxford University Press, 1962), blz. 212.

¹³ H. Cantril: 'Faith, hope and heresy', blz. 33.

de theorie van de politieke vervreemding en de levenskansen van het sociaal-radicalisme.

In Engeland wordt deze wapenkunde door de zgn. New Left reeds volop bedreven. Bij hoog en laag houdt deze vol, dat geen materiële vooruitgang kan verhinderen, dat de arbeider op den duur meer en meer van de maatschappij waarin hij leeft, vervreemd. 'New Left beschouwt de vervreemding als een kwaal waaraan men kan lijden zonder het te weten...' zo spot Jay Blumber in 'Socialist Commentary'¹⁴ en hij daagt de aanhangers van deze stroming uit hun hypothesen aan een empirisch onderzoek te onderwerpen: '... Go and find out. Zolang dat niet is gebeurd, blijft de verdenking bestaan dat het geschreeuw over vervreemding geen afspiegeling is van de ontevredenheid van arbeiders, maar van de misnoegdheid van intellectuelen...'

Wij zijn echter bang, dat empirisch onderzoek ook de New Left niet kan helpen, waar het gaat om een politieke interpretatie. Verkiezingsuitslagen laten zich nu eenmaal niet lang tevoren voorspellen. De politieke partijen zullen eraan moeten wennen meer en meer op hun politieke daden te worden beoordeeld. Als men de confessionele partijen met alle geweld tot de politieke partijen wil rekenen, vormen deze natuurlijk een uitzondering. Maar voor de overige partijen geldt, dat zij om verkiezingen te winnen meer en meer op de korte golf zullen moeten afstemmen. En wat de 'disaffection of intellectuals' betreft, zij verwezen naar de troostende woorden van Raymond Aron: '... Wanneer men let op de gedragingen van intellectuelen in de politiek, is het eerste wat opvalt, dat zij overeenkomen met die van niet-intellectuelen...'¹⁵

¹⁴ Jay Blumber: 'Alienation and socialism' in 'Socialist Commentary' van augustus 1962, blz. 10.

¹⁵ Raymond Aron: 'Opium des intellectuels' (1955), blz. 223.